

УДК 911.53

Михайленко Т.Ю.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Етнокультурні ландшафти Поділля як об'єкт спадщини: охорона та управління

Стаття присвячена одній з важливих проблем етнокультурного ландшафтознавства – охороні етнокультурної спадщини. Обґрунтовано підходи до вирішення проблем охорони, до збереження та використання етнокультурної спадщини сільських ландшафтів і містечок Поділля. Моніторинг і раціональне управління етнокультурними ландшафтами дають можливість підтримувати у належному стані об'єкти культурної спадщини регіону. Особливою цінністю етнокультурних ландшафтів Поділля є садиби, палацово-паркові комплекси, пов'язані з відомими представниками локальної етнокультури. Фортифікаційні ландшафти, крім історичного й історико-меморіального значення, мають також мистецьку і наукову цінність, оскільки відображають розвиток оборонного будівництва. У межах Поділля є необхідність у формуванні регіональних ландшафтних парків, ядрами яких виступатимуть містечка та села зі значною кількістю історико-культурних пам'яток. Окремі пам'ятки історії та культури вимагають заходів з музеєфікації.

Ключові слова: Поділля, етнокультурні ландшафти, охорона, культурна спадщина, пам'ятки.

Михайленко Т.Ю. Этнокультурные ландшафты Подолья как объект наследия: охрана и управление. Статья посвящена одной из важных проблем этнокультурного ландшафтоведения – охране этнокультурного наследия. Обоснованы подходы к решению проблем охраны, сохранения и использования этнокультурного наследия сельских ландшафтов и местечек Подолья. Мониторинг и рациональное управление этнокультурными ландшафтами дают возможность поддерживать в надлежащем состоянии объекты культурного наследия региона. Особой ценностью этнокультурных ландшафтов Подолья являются усадьбы, дворцово-парковые комплексы, связанные с известными представителями локальной этнокультуры. Фортификационные ландшафты, кроме исторического и историко-мемориального значения, имеют также художественную и научную ценность, поскольку отражают развитие оборонного строительства. В границах Подолья есть необходимость в формировании региональных ландшафтных парков, ядрами которых выступают городки и села со значительным количеством историко-культурных достопримечательностей. Отдельные памятники истории и культуры требуют мероприятий по музефикации.

Ключевые слова: Подолье, этнокультурные ландшафты, охрана, культурное наследие, достопримечательности.

Mykhailenko T. The ethnocultural landscapes of Podillya as an object of heritage: protection and management. The article has devoted to one of the major problems of ethnic and cultural landscape – the protection of ethnic and cultural heritage. The article has discussed the approaches to solving the problems of protection, preservation and use of ethnocultural heritage of country landscapes and small towns of Podillya. The monitoring and management of ethnocultural landscapes have provided an opportunity to maintain the cultural heritage of the region. A special value of ethnocultural landscapes of Podillya are of the manor, park and palace complexes, associated with well-known representatives of the local ethnic culture. Fortification landscapes, except for historical or memorial value, also have artistic and scientific value because they have reflected the development of military construction. There is a need for creation of regional landscape parks within the borders of Podillya, nucleus which would be towns and villages with a significant number of historical and cultural attractions. Some monuments of history and culture demand the events of the protection.

Keywords: Podillya, ethnic and cultural landscapes, conservation, cultural heritage, attractions.

Наявність проблеми. Однією з важливих проблем у збереженні етнокультурної спадщини є доцільність і раціональність заходів охорони та управління. Етнокультурні ландшафти є носіями історико-культурної інформації й спадщини, художньо-естетичними елементами середовища, візитною карткою

місцевості та природним чинником, що впливає на містобудівні концепції і техніку. До того ж вони є базою для освітньої і науково-дослідної роботи. Ландшафти з історико-культурними пам'ятками відіграють важливу роль у системі рекреаційних територій. Особливістю рекреаційної діяльності на таких територіях є те, що вона має бути керованою.

Аналіз попередніх публікацій. Аналізуючи опубліковану літературу, можна зазначити, що проблемами збереження етнокультурних ландшафтів містечок Поділля та Західної України займалися географи, краєзнавці, архітектори, серед яких – О.Є. Афанасьєв, В. Вечерський, О. Зливкова, В.М. Воловик, О.М. Пажимський, О. Петровський, К.А. Поливач, С.О. Царенко, J.L. Adamczyk, A. Urbaniski, M. Wiraszka.

Мета – проаналізувати підходи до вирішення проблем охорони, збереження та використання етнокультурної спадщини сільських ландшафтів і містечок Поділля.

Результати дослідження. Під управлінням етнокультурними ландшафтами та об'єктами етнокультурної спадщини розуміють систему заходів, спрямовану на забезпечення збереження якісного стану об'єкту управління або цільовий розвиток його якостей.

Система заходів може включати: дослідницькі (виявлення і систематизація об'єктів етнокультурної спадщини) та інвентаризаційні роботи, у тому числі моніторинг; регламентацію і контроль суб'єктів діяльності (організація охорони); планування дій зі збереження або зміни якісних параметрів етнокультурного ландшафту; розробка проектів, програм, планів, схем.

Взаємодія етнокультур можлива лише у процесі активного вивчення історико-культурних пам'яток. Пам'ятки історико-культурної спадщини, до якої б вони категорії не належали – регіонального, національного чи всесвітнього значення – є загальнолюдським надбанням, яке формувалось багатьма поколіннями. Ставлення до пам'яток історії та культури, їх охорона та збереження – показник цивілізованості кожного суспільства.

Для управління та охорони етнокультурних ландшафтів оптимальним є створення регіональних ландшафтних парків, які є природоохоронними рекреаційними установами місцевого або регіонального значення і формуються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та історико-культурних об'єктів і забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Історико-культурні раритети і феномени, безпосередньо пов'язані з природними умовами, ресурсами та перевагами, повинні розглядатись як єдине ціле у системі етнокультурних ландшафтів. Етнокультурний ландшафт має стати єдиним об'єктом охорони і управління, а тактика роботи з його окремими фрагментами і структурами має підпорядковуватись меті його комплексного збереження.

З прийняттям Законів України «Про охорону культурної спадщини» (№ 1805-III від 8 червня 2000 року), «Про охорону археологічної спадщини» (№ 1626-IV від 18 березня 2003 року), «Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки» (№ 1692-IV від 20 квітня 2004 року), постанов та інструкцій, які регламентують облік, охорону та використання об'єктів культурної спадщини, почався новий етап охорони етнокультурних ландшафтів. До головних категорій культурної спадщини належать:

– пам'ятки історії і культури (поодинокі об'єкти, їх ансамблі і комплекси з природно-історичним та етнічним оточенням): пам'ятки історії, пам'ятки

археології, пам'ятки архітектури (етнічні квартали, садово-паркові ландшафти, садиби тощо), пам'ятки монументального мистецтва;

- етнокультурні ландшафти (стійке поєднання природних і культурних компонентів, яке утворилось у результаті художньо-творчої і профанної життєзабезпечувальної діяльності етносу): сільські етнокультурні, міські, містечкові (етнічні квартали), садибні, сакральні і тафальні (церкви, костели, синагоги, монастирі, кладовища тощо), бєлігеративні

- форми живої традиційної культури (відтворення традиційних видів діяльності, які забезпечують спадковість етнокультурних навичок): традиції природокористування, народні ремесла, обрядові народні та релігійні звичаї, традиції облаштування житла, фольклор.

Особливо важливим є те, що після прийняття Закону «Про охорону культурної спадщини» створено єдиний державний орган охорони пам'яток.

В основу збереження й використання етнокультурної спадщини покладені такі принципи:

- уявлення про спадщину, що включає не лише нерухомі або мобільні пам'ятки історії, культури й природи, але й живу традиційну культуру, ремесла й промисли, історичні технології, традиційні форми природокористування, етнокультурне середовище й природне оточення;

- уявлення про спадщину як системне утворення, в якому окремі об'єкти не можуть бути збережені поза їх взаємозв'язком і поза довкіллям;

- територіальний підхід до збереження етнокультурної спадщини. При цьому об'єктом охорони й використання стає регіон з усім різноманіттям властивих йому елементів спадщини, формами збереженої традиційної культурної й господарської діяльності, історично сформованими системами розселення;

- аналіз діяльності з охорони й використання спадщини як частини комплексу сучасних соціокультурних процесів [1].

Визначальним чинником особливого ставлення до етнокультурної спадщини є потужність «культурного шару», кількість пам'яток культури. Збереження етнокультурної спадщини дозволить активно розвивати регіональний етнокультурний туризм. Залежно від переважання певного культурного ресурсу виділяють різновиди етнокультурного туризму.

Характерну структуру *етноландшафтів містечок* Поділля формували впродовж століть сільські селитебні і фортифікаційні ландшафти, надаючи характерного образу місцевості, в якій натуральні компоненти поступово насичуються етнокультурними. Структурною ознакою етнокультурного ландшафту містечка є взаємні просторові співвідношення селитебних кварталів за національною ознакою. Етнокультурна спадщина, зокрема містечкова архітектура, є фіксацією історичних подій певних часів і відображенням локальних етнокультур.

Ландшафти містечок Поділля значно перетворені і піддаються процесам деградації. Просторовий розвиток наявних селитебних ландшафтів часто призводить до знищення історичних поселенських структур, особливо забудови етнічних кварталів, деформації історичного розплановування містечок і втрати цінних ландшафтних ознак. У зв'язку з розвитком рекреації і потребою в дачних ділянках, проводиться продаж угідь у межах історичної забудови містечок, внаслідок чого відбувається подальша руйнація або реконструкція етноландшафтів.

Найбільшою претензією до сучасної забудови етнокультурних ландшафтів містечок є брак зв'язків з прилеглим ландшафтом і відірваність від будівельної

традиції, що призводить до нефункціональних формальних рішень. Такий формалізований підхід до сучасної забудови містечок спричинив відсутність місцевих етнокультурних зразків, недолугі запозичення з культур інших етносів, внаслідок чого сучасні будівлі не відтворюють місцевих традицій, так би мовити, «випадають» із загального етнокультурного ландшафту. У плакорних і схилих місцевостях часто зустрічаються будинки, високо підняті над прилеглою територією, які втрачають контакт з навколишнім ландшафтом. Архітектурні деталі як елемент етнокультурного ландшафту часто є невмілим наслідуванням традиційної архітектури. Новітні технології і будівельні матеріали, що використовуються неналежним чином, деформують архітектурні форми, що збереглися, руйнують ансамблі, що існували в селитебних ландшафтах містечок.

Тим часом традиційна забудова містечок піддається знищенню. Покинуті старі будинки, зруйновані двори, господарські будівлі у садибах, об'єкти промислової аграрної (млини, цукрові заводи) переробки і локальної промисловості (цегляні заводи, поташні) перетворюються на руїну. Інколи вони отримують нових власників, які адаптують їх до нових функцій, однак не завжди у відповідний спосіб [2].

Відповіддю на загрози для етнокультурних ландшафтів містечок є концепція сталого розвитку, заснована на засадах: охорони ресурсів (зокрема, ландшафтних та етнокультурної спадщини); гармонізації економічних, суспільних й екологічних цілей розвитку регіону; стабільної уваги до цілеспрямованого планування розвитку регіону з тим, щоб не порушувати потреб наступних поколінь.

Для збереження етнокультурних ландшафтів регіону необхідне впровадження зміни власності та способу природокористування на рекреаційний. Тоді просторова структура історичних пам'яток наповнюватиметься новим змістом, з'являться нові культурні ландшафти, які або змінять наявні містечкові, або, принаймні, покращать ті сучасні просторові та архітектурні недолугі рішення, що псують естетичний вигляд містечок (такі, як тимчасові забудови, малі ділянки – «шахівниці» тощо) [3].

Сільські етнокультурні ландшафти, на відміну від етнокультурних ландшафтів містечок, мають специфічну структуру. Причому не всі характерні для класичного ландшафту компоненти будуть домінувати. На перше місце виходять складові перцепційного характеру: а) рослинність – ліси, поля, луки, сади, городи; б) водні об'єкти – джерела, струмки, річки, ставки, озера, канали, копанки; в) дороги – вулиці, перехрестя, польові дороги; г) селитебні об'єкти – ферми, садиби, палаци, замки; д) сакральні і тафальні артефакти – храми, монастирі, кладовища, історичні місця; е) ландшафтно-інженерні системи – фортифікаційні об'єкти, греблі, шлюзи, водні млини, вітряки.

На початку ХХІ століття європейська спільнота акцентує увагу на проблемах, пов'язаних із загрозою культурному ландшафту і необхідністю його ефективної охорони. Важливим міжнародним інструментом охорони ландшафтів є Європейська Ландшафтна Конвенція, ратифікована у 2000 році.

Конвенція заснована на передумовах сталого розвитку і охоплює: охорону ресурсів (зокрема, ландшафтних ресурсів етнокультурного спадку), гармонізацію економічних, суспільних і екологічних цілей розвитку, а також довгоперіодичний підхід до планування розвитку культурного ландшафту.

Для відродження пам'яток Поділля етнокультурі необхідно відвести стратегічну роль. Загальна програма відродження окремого містечка може

реалізуватись у таких аспектах: перед початком досліджень провести детальний аналіз місцевих етнокультурних ресурсів і створити детальний звіт; на карті кожного містечка вказати об'єкти етнокультурної спадщини; отримавши результати аналізу місцевих культурних ресурсів, можна приступати до створення стратегії збереження культурної спадщини містечка.

Потрібно визначити пріоритети у заповіданні різних типів культурної спадщини. До першочергових варто віднести *садибні, сакральні, тафальні, бєлігеративні*. Більшість з них мають польську генезу. Тому проведення охоронних заходів буде результативним за умов міжнародної співпраці з відповідними польськими службами й управліннями.

Належне збереження етнокультурної спадщини може гарантувати пристосування пам'яток до сучасних потреб. Наприклад, найпоширенішим способом збереження та використання фортифікаційних споруд, садибних і сакральних ландшафтів є їх музеєфікація [4]. Але цей метод можна застосовувати лише до добре збережених етнокультурних ландшафтів, натомість більшість з них дійшли до нас у вигляді руїн. Такі пам'ятки практично не підлягають реконструкції й тому для них є лише один вид використання – музеєфікація, яка передбачає консервацію решток з внесенням їх до туристичних маршрутів.

Висновок. Містечкові та сільські етнокультурні ландшафти Поділля (особливо садибні, бєлігеративні, сакральні) мають значний етнокультурний потенціал і можуть бути основою для створення історико-культурних й архітектурних заповідників, скансенів. Охоронні заходи у вигляді музеєфікації замкових і садибних комплексів у містечках Поділля є найефективнішим методом збереження етнокультурної спадщини. Вони дозволять долучити етнокультурні пам'ятки до регіональних та локальних туристичних маршрутів. Роботи з музеєфікації об'єктів етнокультурної спадщини стимулюватимуть розвиток туризму в регіоні. Ці напрями діяльності є пріоритетними, що пов'язано з комплексністю етнокультурних ландшафтів як об'єктів спадщини.

1. Веденин Ю.А. Новые подходы к сохранению и использованию культурного и природного наследия в России / Ю. А. Веденин, П. М. Шульгин // Известия Академии Наук. – Сер. геогр. – № 3. – 1992. – С. 90–99.
2. Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с.
3. Геоєкологічне моделювання стану пам'яток природи та історії = Geoeologic modelling of the condition of nature and historic monuments : [монографія] / [Ю. Андрейчук, А. Бокотей, О. Вовк та ін.] / за заг. ред. І.П. Ковальчука, Є.А. Іванова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 214 с.
4. Масляк П.О. Рекреаційна географія: навч. посібник /П. О. Масляк . – Київ: Знання, 2008 . – 343 с.
1. Vedenin Y.A. Novye podxody k soxraneniyu i ispolzovaniyu kulturnogo i prirodnogo naslediya v Rossii / Y.A. Vedenin, P. M. Shulgin // Izvestiya Akademii Nauk. – Ser. geogr. – № 3. – 1992. – S. 90–99.
2. Volovik V.M. Etnokulturni landshafty: regionalni strukturi i prirodokoristuvannya: [monografiya] / V.M. Volovik. – Vinnicya: TOV «Vinnicka miska drukarnya», 2013. – 464 s., il.
3. Geoeekologichne modelyuvannya stanu pam'yatok prirodi ta istorii = Geoeecologic modelling of the condition of nature and historic monuments : [monografiya] / [Y. Andrejchuk, A. Bokotej, O. Vovk ta in.] / za zag. red. I. P. Kovalchuka, E. A. Ivanova. – Lviv: Vidavnichij centr LNU imeni Ivana Franka, 2010. – 214 s.
4. Maslyak P.O. Rekreacijna geografiya: navch. posibnik /P. O. Maslyak . – Kyiv: Znannya, 2008 . – 343 s.

Подано до редакції 09.09.2016

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик